

УДК 340

КОМПЛЕКСНА ГАЛУЗЬ ПРАВА: ЗАКОНОМІРНОСТІ ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТКУ

COMPLEX BRANCH OF LAW: REGULARITIES OF ORIGIN AND DEVELOPMENT

Добробог Л.М.,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри загально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

У статті висвітлюються закономірності становлення і розвитку комплексних галузей права. Розкривається суперечливість наукового розв'язання питання існування комплексної галузі права. Виокремлюються такі закономірності утворення і розвитку комплексної галузі права, як: 1) формування предмета правового регулювання; 2) об'єктивація права; 3) вироблення специфічного методу правового регулювання; 4) збільшення кількості спеціалізованих норм права; 5) поява нової комплексної галузі права; 6) формування нової галузі юридичної науки та, відповідно, навчальної дисципліни.

Ключові слова: галузь права, закономірність виникнення галузі права, комплексна галузь права, предмет правового регулювання, система права.

В статье рассматриваются закономерности становления и развития комплексных отраслей права. Раскрывается противоречивость научного решения вопроса существования комплексной отрасли права. Выделяются такие закономерности образования и развития комплексной отрасли права, как: 1) формирование предмета правового регулирования; 2) объективация права; 3) выработка специфического метода правового регулирования; 4) увеличение количества специализированных норм права; 5) появление новой комплексной отрасли права; 6) формирование новой отрасли юридической науки и, соответственно, учебной дисциплины.

Ключевые слова: отрасль права, закономерность возникновения отрасли права, комплексная отрасль права, предмет правового регулирования, система права.

The article deals with regularities of formation and development of complex branches of law. It reveals contradictory scientific resolution of issue of existence of complex branches of law. There are distinguished following regularities of formation and development of complex branch of law: 1) formation of subject of legal regulation; 2) objectification of law; 3) development of a specific method of legal regulation; 4) increasing number of specialized norms of law; 5) emergence of a new branch of law; 6) formation of a new branch of legal science and, consequently, of university subject.

Key words: branch of law, regularity of development of branch of law, complex branch of law, subject of legal regulation, system of law.

Актуальність теми. Для вітчизняної системи права на сучасному етапі її розвитку властивим є інтенсивне утворення нових галузей права, що є наслідком диференціації наукового, зокрема юридичного знання. Наголосимо, що ці ж процеси іманентні і міжнародному праву. Водночас, слід акцентувати увагу на тому, що для більшості новоутворених елементів системи права властивим є регулювання різнобічних суспільних відносин. Так, наприклад, екологічне право має відношення і до більшості господарсько-правових відносин, і до кримінально-правових відносин, і конституційно-правових тощо. Тому на сьогодні важливим є визначення закономірностей виникнення, розвитку і функціонування галузей права, зокрема комплексних.

Серед науковців, які зробили значний вклад у розроблення питання закономірностей виникнення, розвитку і функціонування системи права слід виокремити таких як: Л. Богачова, К. Горобець, Л. Заморська, В. Костицький, Ю. Оборотов, Н. Онищенко, С. Погребняк, Ю. Риженко та ін.

Необхідно зауважити, що О. Іоффе і М. Шаргородський зазначали наступне [1, с. 346]. У радянській науці впродовж низки років, аж до 1938 року, проблеми системи радянського права по суті не розроблялися. Перша нарада науковців у сфері права, що відбулася в липні 1938 року, за доповіддю А. Вишинського віднесла питання про систему радянського соціалістичного права до найважливіших питань теорії радянського права, що підлягають розробці протягом найближчого часу.

«Міркування про те, що система права диференціюється на дві категорії галузей – основні і комплексні – вперше були висловлені В. Райхером у 1947 році. В 1957 році ідея основних і комплексних галузей права була підтримана Ю. Толстим, а в 1961 році – О. Іоффе і М. Шаргородським. Але названі автори, на відміну від В. Райхера, не визнавали комплексні галузі складовими частинами системи права, розглядаючи їх як результат систематизації правових норм, що може здійснюватися в різноманітних цілях. Згодом концепція про існування комплексних галузей права була розвинута С. Алексєєвим» [2].

Однак на сьогодні питання закономірностей виникнення, розвитку і функціонування комплексних галузей права є майже недослідженою. Більш того, існування самих комплексних галузей права окремими науковцями ставиться під сумнів, що посилює актуальність дослідження окресленої тематики.

Мета дослідження – висвітлення окремих закономірностей виникнення і розвитку галузей права, зокрема комплексних.

Виклад основного матеріалу. С. Алексєєв вказував, що саме галузь права є найбільш значним, нарізним елементом структури права, який регулює якісно відособлені суспільні відносини, що за своїм сутнісним змістом (політичним, економічним та ін.) потребують специфічного юридичного впорядкування. Відповідно до цього для галузей права характерним є те, що вони забезпечують специфічні юридичні режими правового регулювання. При цьому, як вказує автор, будь-яка галузь права вирізняється в юридичному аспекті своїм режимом регулювання, специфіка галузевих режимів може бути різною, вони можуть бути або спеціальними, або генеральними, або видовими). Галузевий режим у межах відповідної сфери правової дійсності пронизує всі частинки правової тканини, весь комплекс властивого даній сфери норм юридичного інструментарію [3, с. 244–245].

На сьогодні майже класичним можна вважати таке визначення галузі права: галузь права – це сукупність норм права, які регулюють певну якісно однорідну сферу суспільних відносин специфічними методами правового регулювання. В основу розподілу права на галузі, як зазначається в науковій та навчальній юридичній літературі, покладені два критерії: 1) предмет правового регулювання

(матеріальний критерій); 2) метод правового регулювання (юридичний критерій).

С. Алексєєв виокремлює профілюючі (фундаментальні) галузі права, комплекс яких залишається незмінно непорушним, стійким, стабільним, якою б не була складною, багатоелементною за своєю структурою розвинута правова система. Вони утворюють, з юридичного боку, провідну частину розвинутої правової системи, її центр. Відповідно до профілюючих галузей формуються і функціонують на основі власних видів суспільних відносин інші основні галузі – трудове право, земельне право, сімейне право, фінансове право, право соціального забезпечення [3, с. 247–248]. Окремою групою вказуються комплексні галузі права, для яких характерне поєднання інститутів різних галузей права – господарське право, сільськогосподарське право, морське право і природоохоронне право. Наголосимо, С. Алексєєв вказував, що «комплексні утворення, що виникають як результат міжгалузевої кодифікації, формуються саме на галузевому рівні, вони вводять хоча і спеціальний, проте все ж особливий юридичний режим регулювання, і цілком нормально іменувати такі утворення галузями з обов'язковим додаванням слова «комплексні» [3, с. 257].

Хоча, як вказує М. Саннікова, «аналізуючи позицію автора із зазначеної проблематики (їй присвячено окрему частину глави 15 «Структура права», яка має назву «Вторинні утворення в структурі права»), варто зауважити, що при застосуванні терміна «комплексна галузь» ідеться не про галузь права, а про галузь законодавства. Більше того, пояснюючи свою думку, автор підкреслює, що «в якості комплексних варто розглядати тільки такі утворення правових норм, які реально об'єктивувались у правовій системі, і які, не порушуючи основної структури права, існують у вигляді вторинних правових утворень» [4, с. 111].

Слід зауважити, що до недавнього часу прибічники існування комплексних галузей права не могли переконливо обґрунтувати необхідність їх виокремлення. Хоча слід відмітити, що значна роль у теоретичному обґрунтуванні комплексної галузі права належить В. Костицькому [5].

Комплексна галузь права як елемент системи права, що об'єктивно складається, є сукупністю правових норм, регулюючих як публічно-правові, так і приватноправові відносини, які неможливо регламентувати однією галуззю права.

Аналізуючи закономірності виникнення комплексних галузей права, слід вказати, що стадією в механізмі утворення комплексної галузі права, як структурного елемента системи права, є виникнення відповідних суспільних відносин, які потребують і можуть бути врегульовані нормами права, а також суттєві зміни існуючих суспільних відносин, що знову таки спричиняє необхідність правового регулювання, тобто формування предмета правового регулювання. При цьому, враховуючи специфіку розглянутих галузей права, необхідно акцентувати увагу на тому, що їх «комплексність» «пояснюється ускладненням суспільних відносин, виникненням нових сфер суспільної діяльності, що вимагають адекватного правового регулювання» [2].

На стадії, що розглядається, між людьми виникають відносини, учасники яких пов'язуються взаємними (кореспондуючими) правами і обов'язками, реалізація яких забезпечується, в разі необхідності, відповідними заходами соціального примусу. Л. Петражицький наголошував: «Всі судження про право, допоки немає визначеного поняття права, залишаються лише судженнями і ствердженнями про невідоме, невідомі предмети», при цьому автор уточнює: «Слово «право» має фактично дві різні сфери застосування, одну порівняно ширшу – в загальній народній мові, в буденній розмовній мові, і другу, порівняно з першою, дуже обмежену, – у сфері особливого професійного слововживання людей, справою яких є закон, суд,

процес і т. п., у професійній мові суддів, прокурорів, адвокатів, загалом юристів» [6, с. 30, 45].

Таким чином, правосвідомість суб'єктів права є важливим джерелом права в матеріальному розумінні (якщо бути точним – формою права). Джерела права в формальному розумінні – фактори, через які здійснюється об'єктивація права, тобто створення системи загальнообов'язкових правил поведінки [7, с. 17–18].

Як зазначає А. Заєць, об'єктивація права, правових норм у суспільстві, як випливає з вищезазначеного, розглядається як процес формування волі більшості населення, набуття правовими ідеями незалежного від конкретної особи характеру. З цієї точки зору об'єктивація розкриває зв'язок права з особою і суспільством [8, с. 36].

Важливою в аспекті, що розглядається, є і наступна теза автора: «Якщо процес правотворення розглядати з аксіологічної точки зору і способів такої об'єктивації, то він може бути визначений, як легітимація права. Цим політологічним терміном традиційно позначається процедура суспільного визнання певної дії, діючої особи факту, а у політиці – його визнання і виправдання. Є всі підстави застосовувати цей термін для позначення завершального етапу процесу правотворення», і «якщо уявлення про належне не будуть визнані, підтримані суспільством, його членами, це означає, що вони не є правовими, оскільки суперечать волі носія права – народу» [8, с. 36].

У межах романо-германської правової сім'ї об'єктивація права тісно пов'язана все ж таки з такою формою права, як нормативно-правовий акт. Тому, повертаючись до стадій утворення комплексних галузей права, слід вказати на те, що на етапі, що розглядається, відбувається інтенсивне юридичне нормотворення – ухвалюються нові закони, на їх виконання приймаються підзаконні нормативно-правові акти і, як наслідок, починає формуватися галузь законодавства.

Поступово, зважаючи на особливості суспільних відносин, що піддаються правовому регулюванню, виробляється специфічний метод правового регулювання і деталізується коло суб'єктів цих відносин, співвідношення основних регулятивних засобів впливу на їх поведінку (дозволів, зобов'язань та заборон), зміст правового статусу суб'єктів правових відносин, порядок формування, встановлення і реалізації юридичних прав та обов'язків суб'єктів, способи примусового забезпечення прав та обов'язків тощо. І, як наслідок, посилюються системні зв'язки між нормами, які регулюють таку нову сферу суспільних відносин, що, в свою чергу, призводить до збільшення кількості спеціалізованих норм права – норм-дефініцій, установчих норм, норм-принципів, колізійних норм та ін. – відбувається формування інститутів права. В той же час слід пам'ятати: головне, щоб норми права втілювалися у відносинах між людьми, були реалізованими. Тільки суспільна практика, конкретні відносини людей складають

реальне «життя» норми права. Регулююча дія правових норм полягає в їх впливі на суспільні відносини. Якщо норма містить заборону і відповідні «заборонені» відносини не мають місця, мета досягнута. Якщо норма містить розпорядження або дозвіл, то їх ще належить реалізувати в суспільних відносинах. Норма, що не здійснила вплив на суспільні відносини, безрезультатна, неефективна, вона не реалізована [9, с. 130].

Ці процеси часто супроводжуються систематизацією нормативно-правового матеріалу і, зазвичай, завершуються (на нормативному рівні) прийняттям кодифікованого нормативно-правового акта. Відбувається, виражаючись мовою діалектики, прогресивний перехід кількості в якість. Перехід кількісних змін за межі міри (як інтервалу кількісних змін, у межах якого зберігається якісна визначеність предмета) веде до зміни якості предмета, тобто до його розвитку. У цьому і полягає закон переходу кількості в якість – розвиток здійснюється шляхом накопичення кількісних змін у предметі, що призводить до виходу за межі міри і стрибкоподібного переходу до нової якості [10]. Відбувається формування комплексної галузі права.

Внаслідок появи нової комплексної галузі права відбувається формування нової галузі юридичної науки та, відповідно, навчальної дисципліни. Хоча остання може ефективно існувати і на рівні окремих інститутів права або підгалузей. Відбувається доктринальне оформлення концепції про самостійний характер нової галузі права в юриспруденції. Зауважимо, що фактично всі вказані вище стадії супроводжуються відповідними науковими розробками і доволі часто висловлені ідеї, отримані наукові положення можуть суперечити «офіційній» парадигмі чи, за словами І. Лакатоса, науково-дослідній програмі.

Висновки. Таким чином, проблема закономірностей виникнення, розвитку і функціонування галузі права, як елемента системи права, не знайшла належного відображення у вітчизняній юридичній науці. Розглядалися лише питання становлення окремих галузей права, зокрема, аграрного, митного, повітряного, транспортного та ін., а також окремі аспекти розвитку екологічного права. Комплексна галузь права, регулюючи особливу змішану групу суспільних відносин, є структурним елементом системи права. Згодом комплексна галузь права може бути перетворена в галузь права, регулюючи однорідну групу публічно-правових або приватноправових відносин.

Процес галузеутворення є складним і тривалим, пов'язується, передусім, із виникненням нової сфери суспільних відносин та відповідною юридичною нормотворчістю. Значну роль у ньому займає і юридична наукова діяльність, результатом якої є формулювання доктринальної правової ідеї щодо створення нової комплексної галузі права у відповідності до певних фактичних умов суспільного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Иоффе О.С. Вопросы теории права / О.С. Иоффе, М.Д. Шаргородский – М.: Юр. Литература. – 1961. – 380 с.
2. Багай Н.О. Теоретичні аспекти формування комплексних галузей права / Н.О. Багай. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/17_PNR_2008/Pravo/34332.doc.htm.
3. Алексеев С.С. Общая теория права / С.С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1981. – Т. 1. – 360 с.
4. Саннікова М.В. До питання комплексних утворень у системі права України (на прикладі аграрного права) / М.В. Саннікова // *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. – 2014. – Вип. 27. – С. 104–116.
5. Правова доктрина України: у 5 т. Т. 4. Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права / Ю.С. Шемшученко, А.П. Гетьман, В.І. Андрейцев, В.В. Костицький, М.В. Краснова; ред.: Ю.С. Шемшученко; Нац. акад. прав. наук України. – Х.: Право, 2013. – 845 с.
6. Петражицкий Л.И. Введение в изучение права и нравственности. Эмоциональная психология. Изд. 2-е / Л.И. Петражицкий. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – 328 с.
7. Луцький І.М. Християнське вчення як світоглядне джерело української держави і права: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12 / І.М. Луцький; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2011. – 439 с.
8. Заєць А.П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду / А.П. Заєць. – К.: Парламентське вид-во, 1999. – 248 с.
9. Лившиц Р.З. Теория права: ученик / Р.З. Лившиц. – М.: Издательство БЕК, 1994. – 224 с.
10. Філософія. Курс лекцій. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: filo-edu.ru/filoBasest4r4part2.html. – Назва з екрану.